

Bevezetés a vallástudományba

5. A vallás jelenségei (2):

tér és idő, kultuszhelyek, rítusok,
a vallási élmény, módosult tudatállapotok

Biró Tamás

birot@or-zse.hu

2024. március 19.

Egy kérdés...

Mi a „zsidó” szó

ellentéte?

Kortárs mémek a vallásokról

(szintén releváns vallástudományi kérdés)

vallás =
megváltás várása?

Ryan Luelf

Március 7., 14:59 · 🌐

Hindus have been waiting for Kali for 3,700 years.

Buddhists have been waiting for Maitreya for 2,600 years.

The Jews have been waiting for the Messiah for 2500 years.

Christians have been waiting for Jesus for 2000 years.

Sunnah waits for Prophet Issa for 1400 years.

Muslims have been waiting for a messiah from the line of Muhammad for 1300 years.

Shiites have been waiting for Imam Mahdi for 1080 years.

Druze have been waiting for Hamza ibn Ali for 1000 years.

Most religions adopt the idea of a "savior" and state that the world will remain filled with evil until this savior comes and fills it with goodness and righteousness.

Maybe our problem on this planet is that people expect someone else to come solve their problems instead of doing it themselves.

A vallás mint rendszer *(ismétlés, de még lesz)*

- **Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...**

+ **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.

+ Mindez **dinamikus rendszer:**

időben változik, fejlődik, átalakul, szakad...

A rendszer leírása lehet:

szinkrón: adott időpontra vonatkozik („*itt és most*”; „*ott és akkor*”).

diakrón: az időbeli változással foglalkozik.

A vallás részrendszerei *(ismétlés, de még lesz)*

1. diáor
2. diáor

- **Gondolati elemek:** fogalmak (pl. Isten, démon, messiás, megváltás, bűn...), *narratívák* (pl. mítoszok), előírások (pl. törvények), a világban zajló eseményeket értelmező *világkép*, etikai **normák**, várakozások (pl. jutalom és büntetés) stb.
- **Viselkedés:** *rítusok*, **kötelező** és **tiltott** tevékenységek, módosult tudatállapotok...
- **Fizikai valóság:** *szakrális tárgyak*, szakrális épületek, zene, képzőművészet...
- **Intézmények:** egyházi szervezet, *vallási specialisták* (papok, sámánok, tanítók...)
- + **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb., amelybe a vallás rendszere be van ágyazva.

3. diáor

A vallás részrendszerei (2):

A szent tér és a szent idő

A „szent” és a „profán” (mint ellentétpár)

Lev 19,2: „Szólj Izráel fiainak egész gyülekezetéhez, és mondd nékik: **szent**ek legyetek, mert én az Úr, a ti Istenetek **szent** vagyok.”

- Teológiai és fenomenológiai megközelítésekben:

A „szent” = „abszolút létező”, amelyet érezni, megtapasztalni kell.

Rudolf Otto: *„Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz”*

(Rudolf Otto *A szent* c. főművének alcíme)

- Történeti és antropológiai megközelítésekben:

A „szent” = „elkülönített, elhatárolt”.

A „szent” és a „profán” (mint ellentétpár)

Lev 19,2: „Szólj Izráel fiainak egész gyülekezetéhez, és mondd nékik: **szent**ek legyetek, mert én az Úr, a ti Istenetek **szent** vagyok.”

- Teológiai és fenomenológiai megközelítésekben:

A „szent” = „abszolút létező”, amelyet **érezni, megtapasztalni** kell.

Rudolf Otto: „Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz”
(Rudolf Otto *A szent* c. főművének alcíme)

- Történeti és antropológiai megközelítésekben:

A „szent” = „**elkülönített**, elhatárolt”.

*Két kulcsfogalom a vallástudományban:
szakrális idő
szakrális tér
Hogy fogható meg e megközelítésekben?*

A „szent idő” és a „szent tér”

- Eliade (*A szent és a profán*, 1957): a **tér** és az **idő** inhomogenitása
- Speciális idők, **amikor** „megnyilatkozik a Szent”

- **Amikor** speciálisan kell viselkedni. Avagy **amikor** speciális **élményt lehet szerezni**.

Egyszeri történelmi alkalom?
Életeseményhez köthető?
Naptári ciklushoz köthető?

A szent idő, mint a rítus **elkülönített** időpontja → ünnepek, stb.
amikor speciálisan kell viselkedni.

- Teofánia a mitológiában/narratívában:

pl. Exod 19,10. Az Úr pedig monda Mózesnek: Eredj el a néphez és **szenteld** meg őket **ma**, meg **holnap** és hogy mossák ki az ő ruháikat;
11. És legyenek készek harmadnapra; mert **harmadnapon** leszáll az Úr az egész nép szeme láttára a Sinai hegyre.

elhatárolt időben
speciális élmény és
speciális viselkedés

- itt & most** {
- A naptárban: péntek / szombat / vasárnap; újév; ...
  - A rítus időpontja: tipikusan az ünnepek. → Ld. rövidesen „rítusok” alatt.

A „szent idő” és a „szent tér”

- Eliade (*A szent és a profán*, 1957): a **tér** és az **idő** inhomogenitása

- Speciális terek, **ahol** „megnyilatkozik a Szent”

- **Ahol** speciálisan kell viselkedni. Avagy **ahol** speciális **élményt lehet szerezni**.

Természetes hely vagy épített hely?

A szent tér, mint a rítus **elkülönített** helyszíne → szentélyek, templomok, stb., ahol speciálisan kell viselkedni.

- Teofánia a mitológiában/narratívában:

pl. Exod 3,4. *És látá az Úr, hogy oda méne megnézni, és szólítá őt Isten a csipkebokorból, mondván: Mózes, Mózes. Ez pedig monda: Ímhol vagyok.*

5. *És monda: Ne jőjj ide közel, oldd le a te saruidat lábaidról; mert a hely, a melyen állasz, szent föld.*

elhatárolt térben
speciális élmény és
speciális viselkedés

itt &

most

- Földrajzban: Izrael földje (Szentföld); Jeruzsálem; Himalája...
- A rítus helyszíne: szentélyek, templomok, zsinagógák; Kotel; Mekka...

Kultuszhelyek: *szempontok az elemzésükhöz*

- Templomok, zsinagógák, szentélyek, jósdák... Sírátófal, Kába-kő...
- Rítusokra kijelölt szakrális helyek/terek (vö. Eliade-féle *szent tér*).

Exod 25,8: „És készítsenek nékem **szent** hajlékot, hogy ő közöttük lakozzam.”

- Természetes hely (pl. egy szent hegy, pl. *Morija*)
vagy épített hely (pl. Szentély) ?

- Szükség van-e a szakrális hely felavatására?
Deszakralizálható és reszakralizálható-e?

- Egyedi hely (pl. *a* zsidó Szentély)
vagy tetszőlegesen ismételtető (pl. zsinagógák) ?

- Kizárólagosan ott végezhető el a kultusz, vagy máshol is?

A zsinagóga mint szakrális tér a zsidóságban

- Milyen kérdéseket tehetünk fel, hogy megértsük a *zsinagóga* fogalmát?

A zsinagóga mint szakrális tér a zsidóságban

- Milyen kérdéseket tehetünk fel, hogy megértsük a *zsinagóga* fogalmát?

Például:

- Mi a zsinagóga **meghatározása**?
  - Mitől válik egy tér zsinagógává? Megszűnhet a szakrális státusza? (Időben mettől meddig?)
  - Hol kezdődik, hol végződik térben? Például szakrális tér-e a zsinagóga előtere, udvara?
- Mi a tér belső **struktúrája**?
  - Van-e hierarchia, „szentebb” és „kevésbé szent” tér? Tükrözi ez a vallás más aspektusát?
  - Különböző korokban, különböző irányzatokban, földrajzilag változik-e a struktúra?
- Mi a zsinagóga (*pl. rituális, közösségi stb.*) **funkciója**?
  - Milyen tevékenységek zajlanak a szakrális térben?
  - Ezeket a tevékenységeket máshol is lehet végezni?
- Hogy viszonyul a **hívő** a zsinagógához?
  - Mit érez a hívő, ha belép a szakrális térbe? Hogyan gondol rá?

A zsinagóga mint szakrális tér a zsidóságban

- Milyen kérdéseket tehetünk fel, hogy megértsük a *zsinagóga* fogalmát?

Például:

- Mi a zsinagóga **meghatározása**?
  - Mitől válik egy tér zsinagógává? Megszűnhet a szakrális státusza? (Időben mettől meddig?)
  - Hol kezdődik, hol végződik térben? Például szakrális tér-e a zsinagóga előtere, udvara?

Mi a tér belső **struktúrája**?

- Van-e hierarchia, „szentebb” és „kevésbé szent” tér? Tükrözi ez a vallás más aspektusát?
- Különböző korokban, különböző irányzatokban, földrajzilag változik-e a struktúra?

➤ Mi a zsinagóga (*pl. rituális, közösségi stb.*) **funkciója**?

- Milyen tevékenységek zajlanak a szakrális térben?
- Ezeket a tevékenységeket máshol is lehet végezni?

➤ Hogy viszonyul a **hívő** a zsinagógához?

- Mit érez a hívő, ha belép a szakrális térbe? Hogyan gondol rá?

diakrón
elemzés

minden más szinkrón
elemzés: ugye hogy nem csak
történelmi szempontból lehet
érdekes kérdéseket felvetni?

A zsinagóga mint szakrális tér a zsidóságban

- Milyen kérdéseket tehetünk fel, hogy megértsük a *zsinagóga* fogalmát?

Például:

- Mi a zsinagóga **meghatározása**?
  - Mitől válik egy tér zsinagógává? Megszűnhet a szakrális státusza? (Időben mettől meddig?)
  - Hol kezdődik, hol végződik térben? Például szakrális tér-e a zsinagóga előtere, udvara?
- Mi a tér belső **struktúrája**?
  - Van-e hierarchia, „szentebb” és „kevésbé szent” tér? Tükrözi ez a vallás más aspektusát?
  - Különböző korokban, különböző irányzatokban, földrajzilag változik-e a struktúra?
- Mi a zsinagóga (*pl. rituális, közösségi stb.*) **funkciója**?
  - Milyen tevékenységek zajlanak a szakrális térben?
  - Ezeket a tevékenységeket máshol is lehet végezni?
- Hogy viszonyul a **hívő** a zsinagógához?
  - Mit érez a hívő, ha belép a szakrális térbe? Hogyan gondol rá?

Vö. strukturalizmus

Vö. funkcionalizmus

Vö. vallásszociológia

Vö. valláspszichológia

Vö. fenomenológia

Rítusok, rituálé

A rítusok fajtái

- Átmeneti rítusok (Arnold van Gennep, 1909, *rites de passage*):
  - Átmenet, transzformáció X társadalmi státuszból Y társadalmi státuszba.
  - Életeseményekhez kapcsolódó: főleg születés, pubertás, házasság, halál.
  - Beavatási rítusok: pl. felnőtté, pappá, rabbivá, sámánná, doktorrá avatás.
- Naptári rítusok: gyakran áldozati rítusok formájában.
- Áldozati rítusok: adomány az istenségeknek/részére, *ünnepen v. más alkalomból*.
- Krízisrítusok:
  - Például betegség, aszály esetén: a krízishelyzet elhárítása / elviselése érdekében
  - Radnóti: „s az iskolába menvén, a járda peremén, // hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én” (Nem tudhatom, 1944). **Hol a határ vallás és babona közt?**
- Egyéb rítusok

Liminalitás (van Gennep és Turner)

- A rítus: mint válasz az élet „kríziseire”?
Beavatási krízisek, betegségkrízisek, hitkrízisek, életkrízisek, megrendezett krízisek?
- Az átmeneti rítus: átmenet egy „határon” (lat. *limes*)
- Az átmeneti rítusok három fázisa:
  - Szeparáció: a beavatandó szimbolikus elkülönítése korábbi állapotából (pl. térben).
  - Marginalizáció — tranzíció — iniciáció:
a rítuson keresztülmenő különleges állapotban (pl. státuszfüggetlen spec. öltözet).
  - Reintegráció az új állapotába.

Liminalitás (van Gennep és Turner)

- Az átmeneti rítusok három fázisa:
  1. Szeparáció: a beavatandó szimbolikus elkülönítése korábbi állapotából (pl. térben).
  2. Marginalizáció — tranzíció — iniciáció: a rítuson keresztülmenő különleges állapotban (pl. státuszfüggetlen speciális öltözet).
  3. Reintegráció az új állapotába.
- Egy kevésbé ismert példa: Deut 21,10–13

10. Mikor hadba mégy ellenségeid ellen, és kezedbe adja őket az Úr, a te Istened, és azok közül foglyokat ejtesz; 11. És meglátsz a foglyok között egy szép ábrázatú asszonyt, és megszereted azt, úgy hogy elvennéd feleségül: 12. **Vidd be őt a te házádba**, hogy nyirja meg a fejét, és messe le körmeit. 13. És az ő fogoly ruháját vesse le magáról, és **maradjon a te házában**, hogy **sirassa az ő atyját és anyját egész hónapig**; és csak azután **menj be hozzá**, és **légy az ő férje**, és legyen ő a te feleséged.

A rítusok lehetséges társadalmi funkciói

- Közös élmény: erősíti a társadalom tagjai közti köteléket, kohéziót, szolidaritást.
- Erősíti a rítusban résztvevők közti köteléket, kohéziót, szolidaritást (pl. kohortban végrehajtott, fájdalmas beavatási rítusok).
- Dramatizálja, újrajátssza vagy újraélhetővé teszi a mítoszokat.
  - Például a *szédereste* mint az egyiptomi kivonulás megélhetővé tétele: a zsidó nép alapvető narratíváját élményszerű formában adjuk át a következő generációnak.
- A beavatandó számára megkönnyíti az átmenetet egy új státuszba.
- A társadalom alapvető értékeit jelenítik meg és adja tovább.
- „Válságok” megoldása annak dramatizálásával.

Funkcionális megközelítés

a vallástudományban:

adott jelenséget azzal magyarázunk, hogy milyen (társadalmi) funkciót, szerepet tölthet be, mi a „haszna”, mivel járul hozzá a társadalomhoz.

*Manapság divatos a vallás-
szociológiában a rítust mint
a kommunikáció egyik
formáját felfogni.*

A rítus mint kommunikáció

Valaki kommunikál **valaki felé** valamilyen **üzenetet** valamilyen **formában**:

- **Üzenet:** *például*
  - Értékek: a közösség, a vallás vagy az etika értékrendszere.
  - Narratívák: a közösség meghatározó történetei (amelyeket pl. a rítus dramatizál).
  - Társadalmilag fontos információ: átmeneti rítuson keresztül esett egyén új státusza.
- **Forma:** *például*
  - Explicit: az üzenet szövege elhangzik a rítus keretében.
  - Implicit: az üzenetet megérti az, aki részt vesz a rítuson.
  - Szimbolikus: a nem verbális üzenet a *vallási szimbólumrendszer* révén adódik át.
  - Értelmezés révén: a rítusról szóló beszélgetések keretében fogalmazódik meg.

Rítusok: néhány további gondolat

Gyakran találkozni a következő megközelítésekkel is.

Vajon egyetértünk velük?

- A rítus mint meghatározott cselekvések kötött sorozata
- A rítus mint értelmetlen cselekvéssor. Rítus = irracionalitás.
- A rítus mint olyan cselekvéssor, amelynek nincs nyilvánvaló praktikus célja

Egyes rítusokra igazak lehetnek, másokra kevésbé, vagy nézőpont kérdése. Igazak olyan cselekvéssorokra is, amelyek nem rítusok: pl. kényszerbetegség.

Nem vallásos rítusok és a „civil vallás”

- Szekuláris átmeneti rítusok:
  - Vallási eredetű, de szekularizált rítusok: polgári esküvő, temetés, névadó...
  - Szekuláris eredetű rítusok: doktorrá avatás, országgyűlési képviselői eskü...
- A protokoll és az etikett mint „rítus” (azaz rögzített cselekvéssor)
- Közösségi rítusok: himnuszéneklés, zászlófelvonás,
aug. 20-i tűzijáték, máj. 1-jei felvonulás, márc. 15-i kokárda...
- Civil vallás:
  - *Robert Bellah* szociológus (“Civil Religion in America” c. esszé, 1967)
  - Az [Bellah: amerikai] életformát meghatározó, a társadalom nagy része által osztott, „vallásos jellegű” hiedelmek, szimbólumok és rituálék.

A vallási élmény

A „végső valóság” („ultimate reality”) formái

Két forma:

1. Az „Abszolút” (tipikusan a keleti vallásokban és a *New Age*-ben)

- Például: nirvána. Például: *én szof* (אין סוף, a „végtelen” a zsidó Kabbalában).
- A „világ teljességének”, a „végtelennek” a **megtapasztalása** különleges technikákkal (amelyek pl. bizonyos agyterületeket stimulálnak) lehetséges csak. *Ld. következő diákat.*

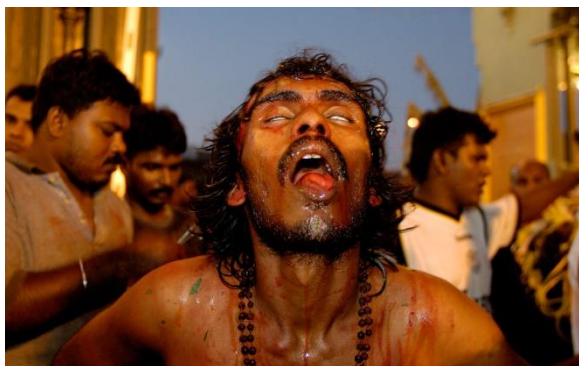
2. Személyes isten (tipikusan a monoteista vallásokban)

- Isten **mint személy**, aki meghallgatja az imákat, segít, haragszik rám, jutalmaz, büntet, stb.
- Kapcsolat vele mint személlyel – akárcsak a közösségünket alkotó többi személlyel:
  - ❖ **kommunikációval** (ima: én Istenhez; kinyilatkoztatott szentirat exegézise: Isten felém)
  - ❖ **vendéglátással** (vö. ételáldozat), stb.

Isten mint személy: vö. a „természetfeletti ember” típusaival az előző diasoron.

A „végső valóság” („ultimate reality”) megtapasztalása

- Mi a vallási élmény? *(Ld. majd fenomenológia alatt is.)*
  - A Szent megtapasztalása? — *első személyű leírás*
  - Bizonyos agyterületek aktivációja? — *harmadik személyű leírás*
- Extrém tudatállapotok, transz előidézése extrém testi kondíciókkal
(böjt, tűzön futás, önostorozás, csonkítás, végtagok amputálása, bőr átfúrása...)

Dimitris Xygalatas: <http://cdn-imgs-mag.aeon.co/images/2014/09/00040246.jpg>
<http://today.uconn.edu/wp-content/uploads/2015/02/Piercing1.jpg>
<http://www.qub.ac.uk/schools/InstituteofCognitionCulture/Image5,285314,en.jpg>

Érintkezés, kapcsolatfelvétel a természetfeletttel: *megváltozott tudatállapotok és más „gyakorlati módszerek”*

Abszolút megtapasztalása

Kapcsolat mint személylél

- **Ima:** egyéni *vagy* közösségi? csendben *vagy* hangosan?
gondolatban *vagy* szavakkal? spontán *vagy* kötött szöveggel?
- **Prédikáció**, valamint mítoszok és szent iratok **tanulmányozása**: intellektuális tevékenység vallási specialisták vezetésével, az istenség bölcsességének és akaratának a megismerése (*exegézis mint az istenség kommunikációja az ember felé*).
- **Jóslás, álommagyarázat** (divináció) {
  - Indukált és spontán úton kapott jelek értelmezése.
  - Van-e / hol a határ vallás és mágia közt? (*ld. később*)
- **Ünnepek**, mágikus-vallási **szertartások**, áldozati rituálék. Böjt.
- Zaj és **zene**.
- Transz és extázis (ld. **megváltozott tudatállapotok**).
- **Misztika**, ezotéria: intellektuális és rituális szinten, „gyakorlati kabbala”.

Viszlát következő alkalommal!